

Högskoleprovet[©]

Svarshäfte nr.

BLOCK 4

DELPROV 7

LÄS I

Anvisningar

Provet innehåller 20 uppgifter

Provet består av fem texter från olika ämnesområden. Texten är skriven av olika författare och är ibland bearbetade för att passa in i provet.

Till varje text hör fyra uppgifter. Varje uppgift består av en fråga med fyra svarsförslag. Ett av dessa är rätt.

Ibland kan du klart se att ett av svarsförslagen är rätt och de andra fel. Ibland verkar först flera svar mer eller mindre rimliga. Då måste du, genom att jämföra de olika svarsförslagen, välja ut det som med stöd av texten **bäst** besvarar frågan.

Observera att du ska lösa uppgifterna med ledning av den information som ges i respektive text.

Alla svar ska föras in i svarshäftet. Det ska ske **inom** provtiden.

MARKERA TYDLIGT!

Om du inte kan lösa en uppgift, försök då att bedöma vilket svarsförslag som verkar mest rimligt.

Du får inget poängavdrag om du svarar fel.

På nästa sida börjar provet som innehåller **5 texter** och **20 uppgifter**.

PROVTID: 50 minuter

BÖRJA INTE MED PROVET FÖRRÄN PROVLEDAREN SÄGER TILL!

Tillstånd har inhämtats att publicera det upphovsrättsligt skyddade material som ingår i detta prov.

SKOLTIDENS MAKT

Att gå i skolan är fullkomligt normalt. Förmodligen är det ett av skälen till att utbildningsforskningen sällan frågar vad det betyder att varje person i vårt samhälle tvingas tillbringa nio år i den obligatoriska skolan. Betydligt vanligare är det att fråga vad, hur och varför eleverna lär sig i skolan. Intresset är helt enkelt större för skoltidens innehåll än för skoltiden som sådan. Skoltidens makt bestäms alltså i allmänhet med referens till innehållet i det eleverna lär sig i skolan, men kan också referera till det faktum att alla går i skolan och att det, helt oberoende av innehåll, får konsekvenser för samhällets och individernas tid.

När frågan om betydelsen av allas obligatoriska skolgång någon gång ställs, görs det i drastiska termer, som när den finländske hjärnforskaren Matti Bergström ifrågasätter skoltvånget och förespråkar en reform som "skulle befria barnet, den sista slaven". Det förefaller nämligen som om skoltvånget inte kan diskuteras utan att man samtidigt förespråkar dess avskaffande. Detta kan bero på att skoltvånget – eller skolplikten som det inte helt korrekt kallas – framstår som en förmodern kvarleva som börjar vantrivas i det moderna så snart vi börjar reflektera över det.

I denna artikel gör jag mig inte till tolk för vare sig den ena eller andra skol- eller samhällsmoderniseringen utan försöker helt enkelt belysa hur skolobligatoriet organiserar, strukturerar och ordnar tiden – såväl den sociala som den individuella. Syftet med artikeln är helt enkelt att rikta intresset mot själva skoltiden, i synnerhet dess bidrag till elevernas tidsvanemönster och dess samhälleliga konsekvenser.

Skolan ger eleverna en viss tidsstruktur under skoltiden. Oberoende av vilken tidsstruktur de nybörjande eleverna bär med sig, behandlas de lika när de börjar skolan och påtvingas samma tidsorganisation. Eller rättare sagt, skolan förutsätter att elevernas vardagsliv redan före skolan är organiserat på ett visst sätt, som till exempel innebär att man sover på natten för att kunna vara vaken kl. 8 när skolan börjar. Skolan bidrar därigenom till uppkomsten av ett gemensamt tidsmässigt vanemönster bland eleverna (men också bland föräldrarna).

En del av det temporala vanemönster som utbildas i skolan hänförs sig förmodligen till den dolda läroplanen, eftersom det rör sig om lärdomar som inte regleras av den officiella läroplanen. I Donald Broadys redogörelse för Philip Jacksons klassrumsstudier, vilka låg till grund för begreppet den dolda läroplanen, poängteras att "konsten att vänta" är ett mycket viktigt inslag i den dolda läroplanen, men också: "Att ständigt bli avbruten i arbetet. Att göra saker man inte är intresserad av eller ser någon mening med. Själva lektionssystemet, fyrtiominutersterrorn, gör att man börjar innan man vet riktigt varför och slutar innan man är färdig. Att strunta i kamraterna runtomkring. Inbördes hjälp är fusk. Att underkasta sig makt." Jacksons slutsats av detta var att den dolda läroplanen handlade om att lära eleverna tålmod: "Utan den här förmågan skulle livet bli miserabelt för dem som måste tillbringa sin tid i våra fängelser, våra fabriker, våra kontor och våra skolor." (Det vore befogat att också nämna det militära i sammanhanget, eftersom alla som tillbringat ett knappt eller drygt år där, vet att väntan var en frekvent aktivitet och en ovärderlig kompetens.)

Begreppet "den dolda läroplanen" refererar, åtminstone i Jacksons tappning, till olika aspekter av tid. Att vänta är självfallet en sådan, att ständigt bli avbruten är en annan, och det som Broady benämner "fyrtiominutersterrorn" ytterligare en. Jacksons referens till den nödvändiga tålmodigheten i olika organisationer kan förstås i termer av social tillgänglighet. En

aspekt av att vara underordnad i en organisation är att i princip alltid vara socialt tillgänglig för organisationens överordnade. Ständig social tillgänglighet är helt enkelt ett sätt att samordna en viss typ av maktrelationer. Priset som den underordnade får betala för denna ganska ineffektiva samordning är väntandet.

I det perspektivet är den dolda läroplanen inte ett drag som vi finner enbart i skolan, utan i alla organisationer och organisatoriska sammanhang där få leder, styr eller behandlar många. I organisationer där ett fåtal leder en massa är den dolda läroplanen i Jacksons betydelse alltid åtminstone en latent funktion – det vill säga en funktion som varken är avsedd eller känd men som bidrar till systemets upprätthållande – och ibland en manifest funktion – det vill säga en funktion som på ett avsett och känt sätt bidrar till systemets upprätthållande.

Att införliva skolans temporala vanemönster innebär förvisso att lära sig att vänta, men det innebär också att lära sig en viss dygnsrytm, en viss tidshushållning, att det är skillnad mellan form och innehåll i synnerhet när det gäller skolämnena, att lära sig att disciplinera sin spontanitet och lära sig att hantera skillnaden mellan privat och offentlig tid.

Det förhållandet att alla barn och ungdomar börjar i skolan när de är 6–7 år och kvarhålls där tills de är 15–16 år påverkar på ett mycket grundläggande plan deras handlande eller hindrar dem snarare från att handla på andra sätt än att gå i skola. Att tvingas gå i skola under en speciellt anvisad tidsrymd i livet får inte endast en konsekvens i nuet – förvaringen – utan också en konsekvens på längre sikt – tidtabellen, som reglerar ordningsföljden mellan livets aktiviteter. Här bör man kanske också lägga märke till att tidtabellsproduktionen inte är avhängig av att merparten barn och ungdomar går i den statlig-kommunala grundskolan, utan att de över huvud taget går i skola. Även om de fullgör skolplikt i alternativ skola eller genom undervisning i hemmet eller på annat sätt, *tar aktiviteten ändå tid av deras liv*. Även om någon under alternativa former kan fullgöra sin skolplikt på väsentligen kortare tid än de nio åren, vilket inte är särskilt osannolikt, har samhället i övrigt inrättats med utgångspunkt i att den obligatoriska skolgången förbrukar nio år av alla individers liv. Tidtabellen är således en konsekvens av skolobligatoriet och dess förväntade tidsförbrukning snarare än av det organisatoriska sammanhang i vilket skolgången fullgörs.

Att årskullar om i runda tal 100 000 personer anvisas skolförvaring i nio år, och att närmare en miljon barn och ungdomar samtidigt befinner sig i skolan, får emellertid inte endast konsekvenser för den enskilde, utan också för samhället. Om många individer påtvingas en viss tidtabell i sina liv, uppstår också en social tidtabell med ett speciellt utseende. Det skapas med andra ord en viss rytm – en speciell temporal ordning – i samhällslivet. Konkret innebär denna ordning att barnet måste sluta på dagis eller sluta vara hemma när hon börjar skolan, hon kan inte ha arbete som sin huvudsakliga sysselsättning förrän skolpliktsåldern är förbi, kan formellt inte tillbringa en stor del av sin tid någon annanstans än i skolan.

Den rytm som skolan ger upphov till i det sociala livet ökar i vissa avseenden planer- och administrerbarheten av stora individkohorter. Den obligatoriska skolgången innebär att jag i dag kan uttala mig med mycket stor precision om hur många individer som kommer att sluta skolan om tio år, hur många som sannolikt kommer att gå vidare till gymnasiet, senare till högre utbildning och arbetsmarknad – allt under förutsättning att jag vet hur många barn som fötts ett visst årtal. Här är det inte endast själva antalet individer som har betydelse utan framför allt den

temporal samordningen av individuella karriärer. Att jag i dag kan säga att X antal människor lämnar skolan om till exempel fem år och i efterhand finna att förutsägelsen hade mycket stor precision, beror inte på att jag är ett orakel utan på skoltidens makt.

I de statliga samhällsadministratörernas perspektiv framstår självfallet en fastställd skoltidsrymd som ett planeringsinstrument. När till exempel den förra socialdemokratiska regeringen genomförde frivillig skolstart för sexåringar motiverades detta bland annat med att det fanns fördelar, ur exempelvis ett ungdomsarbetslöshetsperspektiv, med att splittra den kohort som lämnar grundskolan. Det går alltså att tänka skolgångens förvarandeaspekt inom ramen för ett nationalekonomiskt, inte

primärt utbildningspolitiskt, perspektiv.

Tidtabellen ger en viss tidsstruktur åt samhällslivet och gör därmed individflödena mellan bland annat familj, barnomsorg, skola, högre utbildning och arbetsmarknad kalkylerbara. Då skolobligatoriet gör tidtabellen tvingande för alla under en viss period i deras liv, lämnar skoltidens makt ett viktigt bidrag till tidtabellens upprättande. Skolobligatoriet skapar naturligtvis inte identiska individuella tidtabeller, men ger ett visst mönster åt dem. När detta blir gällande för praktiskt taget alla barn och ungdomar skapas en normaltiddtabell för det individuella livet, vilken reglerar rytmen i det samhälleliga livet.

Anders Persson

Uppgifter till texten SKOLTIDENS MAKT

1. Vad syftar begreppet "den dolda läroplanen" på?

- A De personliga åsikter som den enskilda läraren förmedlar utöver den officiella läroplanen.
- B De oskrivna regler som överförs till eleverna vid sidan av den officiella läroplanen.
- C Den skol- eller arbetstid som inte omfattas av den officiella läroplanen.
- D Det inflytande som krafter utanför skolans värld utövar på den officiella läroplanen.

2. Vad vill författaren visa med exemplet frivillig skolstart för sexåringar?

- A Att de barn och ungdomar som vistas i skolan är en politiskt viktig grupp.
- B Att skolans organisation i ökad utsträckning blivit föremål för besparingar.
- C Att förhållandena i skolan inte enbart dikteras av utbildningspolitiska hänsyn.
- D Att denna reform syftade till att öka skoltidens makt.

3. Vilken av följande effekter har den dolda läroplanen i skolan och liknande organisationer, enligt de rön textförfattaren refererar?

- A Att det gemensamma vanemönstret sätts ur spel.
- B Att en individuell tidsanvändning möjliggörs.
- C Att tidigare osynliga förhållanden förs upp till ytan.
- D Att genomgripande förändringar motverkas.

4. I texten diskuteras uppkomsten av "tidtabellen" som en följd av framför allt två faktorer. Vilka?

- A Det stora antalet skolelever och bristen på tid.
- B Det tidsmässiga vanemönstret och skolans hierarkiska organisation.
- C Skolelevernas underordnade ställning och sociala tillgänglighet.
- D Skolplikten och skolgångens förutbestämda omfattning.

NEUROPSYKOLOGIS GRUNDER

Det är kanske ingen tillfällighet att ännu en av de klassiska böckerna inom det neuropsykologiska området nu kommit i en ny upplaga. Området befinner sig i snabb utveckling och efterfrågan på neuropsykologiska utredningar och kompetens på området ökar. Många svenska neuropsykologer har säkert fått sina grundläggande kunskaper genom de tidigare upplagorna av Kolb & Whishaws *Fundamentals of Human Neuropsychology*, som sedan första upplagan 1980 använts som lärobok vid otaliga kurser inom och utanför universiteten. När författarna nu omarbetat boken i grunden för den fjärde upplagan finns det skäl att uppmärksamma detta. I stället för att som vid de föregående nyutgåvorna utvidga texten, har man denna gång valt att begränsa omfånget och koncentrera framställningen! Hela kapitel har lyfts ut, och de som är kvar har kondenserats så att det fundamentala lyfts fram. Dessutom betonar framställningen de processer och mekanismer där kontrollerade studier både på djur och människa gett likartade resultat, och påpekar noggrant när resultat tolkats spekulativt eller där det finns oklarheter. Självklart redovisas också de allra senaste rönen på olika områden, och allt integreras med klassiska studier och formuleringar av problem på ett påfallande försiktigt, närmast konservativt sätt, där man ständigt framhåller hur mycket som återstår att ta reda på.

I allt samverkar detta till att göra boken mycket användbar både för nybörjaren och för den som redan tillägnat sig innehållet i de tidigare upplagorna.

I den fjärde upplagan har boken delats in i fyra delar, där del två och tre innehåller det väsentligaste för till exempel en grundläggande kurs i neuropsykologi.

Kapitlen är likartat strukturerade vilket avsevärt ökar tillgängligheten. Till exempel avslutas varje kapitel med en sammanfattning, där väsentliga punkter lyfts fram ännu en gång. Efter varje kapitel finns också en föredömligt koncentrerad referenslista, så att den intresserade själv kan gå vidare. Däremot tyngs inte själva texten av omfattande referenser eller noter. Istället är väsentliga arbeten refererade på ett sådant sätt att de lätt kan identifieras.

I del tre har man sedan valt att i särskilda kapitel diskutera högre funktioner som till exempel minne, språk och emotionella processer. Särskilt det sistnämnda kapitlet är intressant, eftersom det är ett område som i den klassiska neuropsykologin varit lite styvmoderligt behandlat. I kapitlet om uppmärksamhet finns ett avsnitt om medvetande som ytterligare belyser hur modern neuropsykologi kan skapa förståelse kring de mest mänskliga och komplexa av hjärnans funktioner.

Författarna diskuterar sig utifrån olika modeller för medvetande fram till en uppfattning som de sammanfattar i några skenbart enkla punkter: de processer som utgör medvetandet görs möjliga genom 1) hjärnans spontana aktivitet, 2) ett system som gör det möjligt för individen att handla i rummet, 3) ett system som tillåter handlingar i relation till objekt, 4) ett system som understödjer språket, samt 5) att funktioner är fördelade mellan hemisfärerna. Medvetandet sägs sedan vara nödvändigt för att skilja mellan verkliga och mentala rörelser, verkliga och mentala objekt och pågående händelser från minnen, vilket innebär att det är grunden för konstruktionen av det vi kallar verklighet.

I den fjärde och avslutande delen gör författarna en genomgång av de vanliga neurologiska och psykiatriska tillstånden där neuropsykologiska undersökningar kan tillföra mycket. Ett särskilt kapitel ägnas inlärningsstörningar och historien bakom de

väsentliga begreppen på området. Bland annat diskuteras de olika modeller för diagnostisering och behandling som förekommer. Det är positivt att även andra typer av inlärnings- och beteendestörningar hos barn och ungdomar tas upp, och att författarna också diskuterar effekterna i vuxen ålder av en uppväxt präglad av olika grad av sådana svårigheter.

Avsnitten om neurologiska sjukdomar och skador och avsnitten om psykiatriska tillstånd är ganska kortfattade och koncentrerade på de fysiologiska och andra processer man vet något om. Knappast något sägs om de neuropsykologiska effekterna. Möjligen är tanken att läsaren ska kunna dra egna slutsatser utifrån de tidigare kapitlen, till exempel vilka effekter patienter med traumatiska skador kan uppleva då deras frontal- och temporallobber utsatts för det våld som en trafikolycka innebär. I annat sammanhang kallar man till och med dessa skador för en "tyst epidemi", som inte alls får den uppmärksamhet, behandling och rehabilitering som behövs.

Å andra sidan finns kapitlet om neuropsykologiska utredningar kvar som avslutning på hela boken. I detta sammanfattas historiken bakom neuropsykologiska bedömningar och neuropsykologiska test, men där diskuteras också fördelar och nackdelar med de olika sätt att närma sig uppgiften som fortfarande är i bruk. Författarna anmärker i en bisats att de mest användbara metoderna för dagens frågeställningar inte kan läras ut under några dagars workshop, utan fordrar betydligt mera djupgående teoretiska kunskaper och kliniska erfarenheter.

Avslutningsvis noterar man att utvecklingen av allt mer sofistikerade metoder att avbilda hjärnan inte gör neuropsykologiska utredningar överflödiga. Tvärtom är det fortfarande så att det mest känsliga instrumentet för att avgöra om hjärnans funktioner är intakta eller ej är just en bedömning av beteendet.

I det sammanhanget pekar man också på de behov som sådana utredningar och bedömningar kan fylla i planerandet av rehabiliteringsverksamhet och i utvärderingen av olika slags behandlingar och i forskning.

Ett speciellt kapitel ägnas olika faktorer som är verksamma vid återvinnandet av funktioner som störts av skada eller sjukdom. Detta ägnas nästan helt åt olika mer eller mindre "spontana" fysiologiska processer, medan endast en sida handlar om rehabilitering och kognitiv träning. Kanske beror detta på författarnas uttalande inriktning på kunskaper som befästs i välkontrollerade studier, vilket ju som bekant är något som de flesta rehabiliteringsmetoder och program lider akut brist på. Det som finns i avsnittet är dock helt korrekt och sammanfattar området på ett bra sätt.

Det är, som framgått, relativt stora förändringar som gjorts i bokens uppläggning och innehåll. De flesta är ägnade att göra materialet mera tillgängligt för de allt större grupper som nu önskar grundläggande kunskaper i neuropsykologi. Det innebär att boken blivit ännu mera användbar som kursbok, eftersom en stor del av arbetet för lärare och kursledare tidigare har varit att välja vilka delar som ska ingå i en given kurs. Även för andra läsare gör detta boken mera tilltalande, då de uppgifter man för tillfället efterfrågar inte behöver extraheras ur riktigt lika stora textmassor.

Sammanfattningsvis är det således endast några få invändningar man kan rikta mot bokens uppläggning och innehåll. Den fyller fortfarande sin plats som en av de grundläggande böckerna på ett snabbt expanderande område.

Uppgifter till texten

NEUROPSYKOLOGINS GRUNDER

5. Vad är recensentens uppfattning om hänvisningarna till andra neuropsykologiska verk i fjärde upplagan av *Fundamentals of Human Neuropsychology*?
- A De borde ha bakats in i själva texten.
- B De är lätta att tillägna sig.
- C De borde ha utökats ytterligare.
- D De är en förutsättning för förståelsen av boken.
6. Hur framställs neuropsykologin i texten?
- A Som ett utforskat område där forskningen än så länge trevar sig fram.
- B Som ett mer och mer ifrågasatt och omdiskuterat forskningsfält.
- C Som ett kunskapsområde präglat av tillväxt och ökad efterfrågan.
- D Som en klassisk disciplin i starkt behov av omorientering och nytänkande.
7. Recensenten framhåller ett tidigare tämligen åsidosatt område inom neuropsykologin vilket redovisas i nya upplagan av Kolbs och Whishaws bok. Vilket område avses?
- A Följdverkningar av traumatiska skador.
- B Processer som har med medvetandet att göra.
- C Följdverkningar av inlärningsstörningar.
- D Processer som har med känslorna att göra.
8. Den nya upplagan av *Fundamentals of Human Neuropsychology* är enligt recensenten mer lättillgänglig än de tidigare. På vilket sätt?
- A Boken har språkligt sett förenklats avsevärt och försetts med svenska sammanfattningar.
- B Boken har kortats ned och det har blivit enklare att hitta den information man söker.
- C Boken innehåller inte bara teori utan nu även praktiska exempel ur verkligheten.
- D Boken vänder sig inte främst till studenter utan är nu mer populärvetenskapligt utformad.

PLANERARROLLER OCH MÄNNISKOSYN

Den samhällsplanering som utförs idag och som ligger till grund för byggandet av bostäder i förorter och i stadsdelar skapar förutsättningar för levnadsförhållanden för den enskilde genom de boendemiljöer som planeringen resulterar i. Varje planeringsuppdrag avspeglar en viss syn på de människor som ska bo och leva i de bostadsområden som skapas. Denna människosyn kan vara uttalad eller outtalad, men den finns där som en förutsättning för arbetet. Människosynen kan sammanfattas som våra föreställningar om människan och hennes behov idag och vad som är önskvärt i framtiden. Den människosyn som kan göra sig gällande i planerarens praktik kan ses som ett uttryck för hur planeraren uppfattar människan och hennes behov i vardagslivet. Samtidigt kommer den att bli en förutsättning för hur människor kan komma att uppfatta sig själva och sina behov i den byggda miljön.

Vår syn på människan är nära kopplad till synen på mänskligt handlande, liksom till vår syn på kunskap. Den vanliga form för handling som utvecklats inom modern planering har byggt på en rationalitet, som kan kallas instrumentell rationalitet som uttryck för ett instrumentellt förnuft. I ett historiskt perspektiv framgår dock att denna handlingsmodell, liksom de roller som utvecklats för planering, förändrats avsevärt.

Den moderna planeringens utveckling, och de planeringsmodeller som tillämpats, kan sägas ha genomgått tre olika stadier. Den moderna planeraren började utvecklas under det föregående århundradet. Ett utmärkt exempel på en företrädare för modern planering, som handlade utifrån instrumentellt förnuft, är Robert Moses som under många år (från 1930-talet till början av 1960-talet) var chef för planeringen av New York. I Europa kan Le Corbusier ses som ett exempel på en instrumentellt rationell planerare och i Sverige Uno Åhrén och Gregor Paulsson.

Den kritik av planering som framfördes på 1960-talet som "skriet från gatan", hade ett stort inflytande på planerarna och planerarrollen började förändras. Den instrumentella planerarrollen började ersättas med en ny planerarroll: förföraren/tillrättsläggaren. Förförelsen kan ses som en symbol för det andra stadiet i planeringens utveckling inom ramen för välfärdsstaten, där praktiken fortfarande utgår från det instrumentella förnuftet.

Förförarrollen har utvecklats och blivit den vanliga planerarrollen under de senaste 30 åren och den tillämpas fortfarande. Idag har förförarrollen utvecklats in i ett dilemma. Den kritik som riktas mot välfärdsstaten är också en kritik mot förförarrollen. Dagens kritik kan vara slutet på planeringen som förförelse, precis som kritiken på slutet av 1960-talet var slutet för den faustianska planeringsepoken. Debatten och kritiken av välfärdsstaten och dess praktik idag förebådar en ny planeringsepok; det tredje stadiet i den moderna planeringens utveckling.

Den nya planeraren och dennes roll, som nu håller på att utvecklas, är inte styrd av ett instrumentellt tänkande. Det är en planering som är förankrad i de värden som finns i vardagslivet och den historiska traditionen på platsen, i regionen. Den nya planeraren är fortfarande rationell, men hans eller hennes rationalitet är grundad i praktiska livsformer, inte i abstrakta idéer.

Den instrumentellt rationella planeraren och planeraren som förförare har gemensamt att de båda var personer vars handlingar bestämdes av vissa idéer, av visioner. Deras handlingar var bestämda av intellektet. Robert Moses var en modern visionär, som ville "demonstrera för en hel värld vad den moderna människan kunde skapa och vad den moderna livet kunde vara och hur det kunde levas".

Visionen om att skapa ett modernt samhälle fanns också här i

Europa. Le Corbusier ville skapa en ny arkitektur efter nya frihetskriterier för att skapa en ny existentiell position i världen för den moderna människan. Det handlade om att upphäva skillnader mellan ute och inne, mellan här och där. Den moderna arkitekturen skulle vara den gamlas negation. "Den gamla världen och den gamla arkitekturen bar med sig mönster av underdånighet och talade om universella, för evigt bestående och oföränderliga värden." Nu skulle det vara slut med detta. "Det är som att hela detta program består i att åt människan skapa en ny ställning i denna värld." Denna vision hade stor betydelse för de svenska planerarna. Åhrén menade att en modern stadsplanering borde ta utgångspunkt i folkets bostäder och människors behov i boendet. "Det är vår tids människor, som skall ges ändamålsenliga bostäder, det är vårt sätt att leva och våra fordringar, som skall diktera hur städerna skall planläggas."

Den moderna stadsplaneraren skulle ha möjlighet att ingripa för att genomföra ändamålsenliga typer av städer. Stadsplaneraren skulle "främst av allt ha en klar social linje att gå efter". Det rationella innebar, som vi vet, att bebyggelsen zonerades och att man slutade bygga kvartersstaden. Istället blev idealet ett lamellhussystem med fritt liggande parallella hustyper. "Detta stadsplanesystem är emellertid inte bara en fråga om soltillgång, det är även en fråga om intellektuell hygien. Istället för en fin gatufasad och en vanvårdad bakgård ligger husen öppet åt alla håll." Det Åhren ville var således att med lamellhusen introducera en estetisk form för jämlikhet mellan människor i staden.

Att det var fråga om att hitta en estetisk form för demokrati och jämlikhet framgår även av Paulsson. Han formulerar dessa tankar: "Det är demokratins samhälle, som söker finna sin yttre form, på samma sätt som kyrkan, furstarna och storborgarna gestaltade samhällen efter sina tänkesätt och tidsformer ... Vi får ingen ro för diskussionen för och emot funktionalismen förrän demokratin fått en motsvarande yttre form." Det borgerliga hemmet var, enligt Paulsson, inte gjort för vardagligt umgänge i första hand, utan för representation och sällskapliv. Det moderna hemmet däremot skulle vara inrett för enkelt familjeliv. Bostaden hade att fylla fyra funktioner: "det husliga arbetet, intagande av måltider, familjemedlemmarnas umgänge, deras vila och isolering". För uppfyllandet av dessa funktioner uppdelades bostaden i en ekonomiavdelning, en sällskapsavdelning, en måltidsavdelning och en sovavdelning. "Isoleringskraven har fått vara de bestämmande, därefter sällskapskraven. Sist har måltidsfunktionen kommit." Detta blev så småningom förverkligat, som underlag för bostadsplaner med bl.a. små kök.

Förförarens handlingssätt liknar den instrumentellt rationella Moses' i ett hänseende: handlingssättet bestäms i båda fallen av abstrakta idéer. Båda två är planerare som har en estetisk attityd i sitt handlande. Men om vi undersöker dessa idéer eller visioner närmare, upptäcker vi att det finns viktiga skillnader. Den instrumentellt rationella planerarens etik karaktäriseras av att vara omänsklig. Förförarens handlande, å sin sida, har en positiv etik. Hans intention är att ge människan möjlighet att utvecklas. Målet är att ge henne frihet som individ. Den instrumentella planeraren såsom Moses genomförde sina planer, utan hänsyn till eventuella protester. Förföraren syftade endast till att skapa förutsättningar för människor att utvecklas. Målet var att människor själva skulle fullfölja planen. Ingenting lämnades dock åt slumpen. Förföraren hade sina strategier och vissa metoder, som han handlade efter. Målet för honom var att handla på ett sådant sätt, att vissa ideal kunde förverkligas.

Uppgifter till texten

PLANERARROLLER OCH MÄNNISKOSYN

9. I texten tas olika "generationer" av planerare upp. Vad skiljer den nyare planerarens grundhållning från de två första "generationernas"?
- A Den är mera visionär och mindre traditionell.
 - B Den är mera teoretisk och mindre visionär.
 - C Den är mera traditionell och mindre praktisk.
 - D Den är mera praktisk och mindre teoretisk.
10. En planerarroll benämns i texten som "förföraren". Vad framstår utifrån texten som en rimlig anledning till att planerarna i fråga givits denna benämning?
- A De erbjöd individen skenbar frihet till handling och utveckling.
 - B De hade en sentimental inställning till människorna och deras behov.
 - C De lyckades övertyga den tidigare planerar-generationen om sina teories förträfflighet.
 - D De lät sig tjusas av samtidens högtflygande teorier och visioner.
11. Vad strävade, enligt textförfattaren, de "instrumentellt rationella" planerarna Åhrén och Paulsson efter att konkret uttrycka i dåtidens stadsbebyggelse?
- A Utveckling och framtidstro
 - B Stil och formkänsla
 - C Ordning och enkelhet
 - D Demokrati och jämlikhet
12. Under tre decennier har en viss typ av planerare varit förhärskande. Nu har dessa planerare enligt texten hamnat i en återvändsgränd. Vad är anledningen till detta?
- A De har tillåtits dominera utvecklingen alltför ostört.
 - B De har kommit att förknippas med en ifrågasatt samhällsform.
 - C De har tillämpat alltför förlegade metoder och teorier.
 - D De har förlorat makthavarnas förtroende och stöd.

DIEGETISK MUSIK

Diegetisk musik är musik som (uppenbarligen) kommer från en källa inom berättelsen. Även om de flesta åskådare är överens om huruvida ett musikaliskt element härstammar från en diegetisk källa eller inte, är det nog lämpligt att utfärda en varning – med ett flertal konsekvenser. Fellini, exempelvis, suddar ofta medvetet ut gränsen mellan diegetiskt och icke-diegetiskt och uppskattar t.o.m. särskilt att använda musik på detta sätt. En av Hollywood-musikalens mest karakteristiska konventioner är också att leka med den spänning som tvetydigheten i motsättningar mellan diegetisk och icke-diegetisk musik framkallar. Och Vigo, Clair, Duvivier, Grémillon, Resnais, Carné, Renoir och en mängd andra franska regissörer sedan 1930 har medverkat till att skapa en påtagligt närvarande fransk tradition vad beträffar att utnyttja de diegetiska tvetydigheterna i filmmusiken.

Om Gérard Genette urskiljer åtminstone tre olika nivåer av berättande – det diegetiska (som härstammar från den primära narrationen), det extradiegetiska (narrativa inskott utanför diegesen, vilka jag hädanefter kommer att kalla icke-diegetiska) – kan vi då även tala om metadiegetisk filmmusik? Ett hypotetiskt exempel: tidigt i en film upplever vi protagonisten X:s stora romans, som får ett tragiskt slut under kriget. Flera år senare, när X och hans bästa vän Y sitter på en sylta och talar om sina svunna liv, nämner Y namnet på X:s förlorade kärlek. Detta slår an en sträng. X:s ansikte lyser upp och plötsligt hörs musik, tilltagande i styrka, på ljudbandet; musiken är densamma som hördes tidigare i filmen just den kväll då X mötte henne. Till vilken narrativ nivå skall vi hänföra denna musik? Den är under alla omständigheter inte diegetisk, eftersom 44-mansorkestern som spelar inte kan ses någonstans, eller ens kan antagas vara närvarande i caféets filmiska rum. På sätt och vis kan vi betrakta den både som icke-diegetisk – den saknar källa i berättelsen – och metadiegetisk, då dialogen tycks framkalla X:s minne av kärleksaffären och musiken som ackompanjerade den. Utan att det egentligen märks tar han tillfälligt över berättandet och låter oss få ta del av sina musikaliska reminiscenser.

Känslan i såväl diegetisk som icke-diegetisk musik samverkar med händelseförloppet och påverkar vår uppfattning av det. Märkligt nog brukar kritiker ofta göra misstaget att klassificera musiken som antingen icke-diegetisk, förmögen att uttrycka känslor, eller diegetisk, "realistisk", och därmed separerad från känsloutryckens eller den dramatiska spänningens domäner. Man behöver här bara anföra alla dessa nattklubbsscener där så många par förklarar sin kärlek till varandra till ackompanjemang av känslös musik. Ibland framförs den av en (diegetisk) orkester eller hörs från en jukebox i lokalen, ibland spelas musiken icke-diegetiskt på ljudremsan: i båda dessa fall är effekten densamma.

Vad som emellertid särskilt kan påpekas angående den diegetiska musikens uttrycksmöjligheter, är dess förmåga att skapa ironiska effekter på ett betydligt mer "naturligt" sätt än icke-diegetisk musik. Man kan exempelvis föreställa sig en hjältinna som har roligt på en fest; folk omkring henne dansar och rumlar omkring till en jitterbug. Plötsligt kommer ett meddelande att hennes fästman just dött. Medan en närbild visar papperet med meddelandet fortsätter den uppskrivade musiken på ljudremsan, "omedveten" om att den utgör en ironisk kommentar till pojkvännens död. Föreställ er nu scenen på ett annat sätt. Istället för på fest sitter hjältinnan hemma och småpratar med en granne. Det tragiska telegrammet anländer, och icke-diegetisk jitterbug ackompanjerar närbilden av texten. Detta skulle ge in-

tryck av närmast chockerande stilistisk manipulation och narrativ självmedvetenhet. Även om vi vet att berättaren även i festscenen varit lika ansvarig för den ironiska kontrasten mellan bild och musik, blir "hans" oförskämda ingrepp mer påtagligt närvarande i det andra fallet; greppet skapar kanske t.o.m. förvirring. Genom att låta kommenterande musik vara diegetisk i det första fallet, lyckas berättandet motivera och naturalisera musiken och gör därmed dess kontrasterande roll i förhållande till händelseförloppet acceptabel för oss. Alfred Hitchcock skapar fantastiska ironier med diegetisk musik i *Mannen som visste för mycket* (*The Man Who Knew Too Much*, 1934): en man mördas till dansmusik, en mördare avfyra sitt vapen under en konsert då symfonin just nått sin klimax, en kyrkorgel ackompanjerar en kamp på liv och död. I Hitchcocks *I sista minuten* (*North by Northwest*, 1959) framför fiolen och pianot i Plaza Hotels cocktailbar oskyldigt nog "It's a Most Unusual Day", när den självbelätne företagsledaren Roger Thornhill plötsligt dras in i sin kommande mardrömsodysseé.

För den franske musikern och kritikern Michel Chion, som särskilt uppmärksammat fiktionsfilmens utnyttjande av diegetisk musik för ironiska effekter, är sådan musik knappast "omedveten" om den dramatiska situationen. Snarare är den "likgiltig", eller, som han uttrycker det, "omedlidsam". Musikalisk tid är abstrakt tid; när den väl har börjat kräver den musikaliska logiken i ett stycke att det spelas till slutet. Detta är vad som då och då kan få musik att kontrastera mot den dramatiska, mänskliga tiden, som är mindre förutsägbar i logiska termer och mer föremål för det verkliga livets ofta slumpartade händelseförlopp. Hitchcock-exemplet påvisar möjligheterna för musik som svävar i lycklig okunnighet om sakernas tillstånd och som fullständigt saknar medlidande. Det är just denna brist på medkänsla som i kontrast mot den mänskliga tragedin skapar grogrund för våra emotionella reaktioner.

Även inom ordinärt filmskapande motsvarar rytm och stämning i den diegetiska musiken ofta tempo och känslolägen i det dramatiska händelseförloppet med närmast häpnadsväckande precision. Detta tillvägagångssätt antyder faktiskt ett avsteg från realistiska principer om den diegetiska musikens frihet, och pekar i stället mot den handlingsimiterande roll vi mer förväntar oss av icke-diegetisk musik. Det finns naturligtvis gradskillnader i denna en aning osannolika fusion mellan diegetisk musik och händelseförlopp. Den mest synkroniserade formen av samverkan mellan musik och scen kallar jag "orkestrering". I *Cabirias nätter* (*Le Notti di Cabiria*, 1957) har den rike skådespelaren Lazzari tagit med sig horan Cabiria hem över natten. Medan de väntar på att betjänten skall servera middagen, spelar Lazzari den andra satsen av Beethovens femte symfoni på skivspelaren. Medan detta stycke spelar tills Lazzari stänger av det, synkroniserar Fellini handlingen exakt i förhållande till musiken. När ett storslaget crescendo och en modulation infinner sig kommer betjänten in med en flott bricka, fullastad med rätter serverade på silverfat. Denna spektakulära samverkan fortsätter: under ett återhållsamt avsnitt av symfonin deklamerar Lazzari, efter att ha inspekterat champagnen och dess årgång, nostalgiskt "1949" som om musiken styrt honom att göra det just vid det tillfället.

Fellini uppnår en nivå av stilisering genom att underkasta karaktärernas handlingar musikalisk tid i stället för dramatisk eller realistisk tid. Karaktärerna i en spelfilm, som vi normalt betraktar som handlande subjekt, objektifieras när rörelser och tal blir helt koordinerade med musiken. Detta eftersom, än en gång, musika-

lisk rytmik – en abstrakt, matematisk och strikt organiserad indelning av tiden – kan betraktas i kontrast till den spontana, ”verkliga” tiden. Vi erfar att karaktärerna är artificiella, och vi kan knappast identifiera oss med dem. Den ironiserande diegetiska musiken bidrar här till ett totalt brott med all psykologisk realism och utgör ett betydligt mer påtagligt ingrepp i berättelseprocessen än icke-diegetisk musik.

Claudia Gorbman

Uppgifter till texten DIEGETISK MUSIK

13. **I vilken av nedanstående tänkta filmscener förekommer icke-diegetisk musik, enligt textens definition?**
- A Kavalleriets trumpetfanfar ljuder genom öknen samtidigt som den förste kavalleristen blir synlig vid horisonten.
- B Ett rymdskepp färdas genom en öde galax ackompanjerat av en smäktande wienervals.
- C En stenåldersmänniska hittar en gitarr i sin grotta och börjar omedelbart spela ”Rock around the clock”.
- D En främling kommer in på saloonen, ser sig lugnt omkring och tystar sedan det självspelade pianot med tre snabba skott.
14. **Vad blir resultatet, enligt textförfattaren, av Fellinis sätt att använda musik i den beskrivna scenen ur *Cabirias nätter*?**
- A Åskådaren kan leva sig in i huvudpersonernas tankar och känslor.
- B Huvudpersonerna förlorar i psykologisk trovärdighet inför åskådaren.
- C Filmens realistiska budskap blir tydligare för åskådaren.
- D Åskådaren tvingas underkasta filmen sin egen personliga tolkning.
15. **Textförfattaren anser att vissa kritiker har en felaktig syn på diegetisk musik. Vad är det som hon anser vara felaktigt?**
- A Uppfattningen att diegetisk musik förstärker filmens egentliga budskap.
- B Uppfattningen att diegetisk musik oavsiktligt kan skapa förvirring hos åskådaren.
- C Uppfattningen att diegetisk musik är en nödvändig beståndsdel i det filmiska berättandet.
- D Uppfattningen att diegetisk musik saknar känslomässig och dramatisk kraft.
16. **En regissör vill i sin film skapa en ironisk effekt som talar till åskådarens känslor. Vilken musik bör regissören då helst använda sig av, enligt textförfattaren?**
- A Icke-diegetisk musik som imiterar handlingen.
- B Icke-diegetisk musik som tycks omedveten om handlingen.
- C Diegetisk musik som imiterar handlingen.
- D Diegetisk musik som tycks omedveten om handlingen.

FORNLÄMNINGSBEGREPPET

Tillämpningen av det nuvarande fornlämningsbegreppet framvingar en tudelning av ett viktigt källmaterial för stenåldersforskningen i boplats respektive fyndplats. Tudelningen innebär att endast en del av källmaterialet räknas som fornlämning. Hade fornlämningsbegreppet däremot hävdats utifrån ett postprocessuellt perspektiv hade hela källmaterialet kunnat skyddas.

I den tidigare debatten om möjligheterna och behoven av att tillämpa ett postprocessuellt perspektiv på fornlämningsbegreppet har exemplen hämtats från antikvariskt sett lågaktiva områden. Det har rört sig om historiska lämningar i en glesbygd i södra Dalarna respektive traditionella och monumentala fornlämningar i norra Södermanland.

Hotbilden mot lämningarna i de anförda exemplen skall förvisso inte underskattas. Det finns dock en risk för att debatten marginaliseras om inte perspektivets konsekvenser relateras till konkreta exploateringssituationer där såväl fornlämningar som landskapsavsnitt riskerar att förstöras beroende på vilken teoretisk grund som väljs för den antikvariska bedömningen.

I det följande skall därför ett exempel ges från ett antikvariskt sett mer aktivt område där exploateringstrycket är stort. Exemplet är hämtat från en arkeologisk utredning som gjordes inför en planerad bergtäkt i Gladö i Huddinge kommun i Storstockholms södra del. Ett större bergsområde planeras här att malas ner till grus.

Utredningen omfattade ett drygt kvadratkilometer stort område i kanten av det s.k. Hanveden vilket är ett höglänt och oländigt, större bergsområde i det inre av Södertörn i Södermanland. Höjdnivåerna i Hanveden sträcker sig upp mot 100 meter över havet. Själva utredningsområdet innefattade två större nordöst-sydväst-orienterade höjdryggar vilka når upp till 95 m.ö.h. Mellanliggande lägre partier går ner till 55 m.ö.h.

Vid utredningen påvisades ett stort antal boplatser, närmare bestämt 16, samt ett antal fyndplatser för slagen kvarts. Boplatserna utgjordes av små, kvartsförande och topografiskt sett stundtals välavgränsade ytor. Kvartslokalerna återfinns på nivåer upp till 80 m.ö.h. Under förutsättning att de varit strandbundna kan dessa boplatser vara upp till 9 000 år gamla och därmed vara de äldsta i östra Mellansverige.

Det stora antikvariska problemet vid utredningen var hur man skulle bestämma gränsen mellan boplats och fyndplats. Gränsdragningen är väsentlig eftersom den är en gräns mellan fornlämning och icke-fornlämning. För den antikvariska hanteringen av utredningsresultatet är den avgörande.

Företeelsen "fyndplats" brukar i den antikvariska handläggningen inte uppfattas som någon fornlämning. Undantaget är fyndplatser som kan indikera boplatser, depåer eller liknande. Fyndplatser för endast ett eller något enstaka föremål ges däremot inte något högre skyddsvärde. Sådana enstaka föremål rubriceras tvärtom ofta som lösfynd, dvs. fynd av föremål utan klart fyndsammanhang. De antikvariska skälen till att det förhåller sig så är inte klara och sällan explicit formulerade. Avgörandet om fyndmängden är tillräcklig för att man skall kunna tala om en fornlämning är inte normerat utan brukar göras från fall till fall.

I utredningsarbetet tillämpades en bedömningsprincip där hänsyn togs till topografiskt läge, mängden kvarts och kvartsens karaktär. Lokaler med fler än ett kvartsavslag bedömdes utifrån dessa kriterier som boplatser. Resultatet blev att 16 boplatser och 7 fyndplatser för slagen kvarts urskildes ur materialet, dvs. resultatet blev 16 fornlämningar och 7 icke-fornlämningar.

Den bedömningsprincip som tillämpades i utredningen var generös och låg nära den som Mats Malmer argumenterar för i sin

avhandling. Malmer säger, att en krukskärva är en indikation på en stridsyxeboplats om den inte kan knytas till någon grav eller depå. Två eller fler krukskärvor inom 200 meters avstånd tillhör samma boplatser.

Malmers ståndpunkt har inte fått genomslag i kulturmiljövården. En eller ett par stycken krukskärvor inom 200 meters radie brukar inte räknas som tillräckligt för att man skall kunna tala om fornlämning.

De definitioner som brukar nyttjas i antikvariska sammanhang ställer ofta högre krav på materialmängden. I samband med fornminnesinventeringen förekommer definitioner på 5–10 avslag, alternativt färre avslag och/eller skärvsten samt någon yxa eller liknande för att lokalen skall registreras som boplats. Med en mer "normal" bedömning av Gladös kvartsförekomster hade alltså antalet platser som givits fornlämningsstatus varit ännu färre.

Man kan fråga sig vilken relevans distinktionen mellan fyndplats och boplats egentligen har. Svaret på frågan beror på hur man ser på problemet.

Ur ett preparatcentrerat perspektiv, vilket rådande fornlämningsbegrepp i stor utsträckning är, är distinktionen i högsta grad relevant. Här hör källmaterialmängden samman med källmaterialets vetenskapliga potential. Ju mer material en fornlämning innehåller desto större informationsvärde. Och omvänt: ju mindre material en fornlämning innehåller desto mindre informationsvärde. Minst informationsvärde har följaktligen den lämning som endast utgörs av ett enskilt föremål, dvs. en fyndplats.

Denna syn på källmaterialet kan i förstone förefalla rimlig. Det är svårt att källkritiskt värdera t.ex. en lösfunnen stenyxa. Denna kan ha flyttats och transporterats långt efter det att den gick ur sin samtid.

Men är det så att lösfunna föremål därmed *alltid* är ryckta ur sitt sammanhang? Svaret är nej. Även små föremål bör ha kunnat ligga kvar där de en gång deponerades eller tappades. En stor del av samtliga föremål som påträffats ensamliggande har förmodligen också varit ensamliggande från början. Det är rimligt att anta att så är fallet för fyndplatserna i Gladö. Trakten där är karg och saknar i stort bebyggelse och fyndplatserna utgörs av avsides belägna ställen som aldrig varit uppodlade.

Den felkälla som sekundärt flyttade föremål utgör torde för Gladös del inte vara av någon avgörande betydelse. Den källkritiska faktorn torde snarare vara konstant för samtliga kvartsförande lokaler oavsett om dessa rymmer ett eller flera kvartsavslag.

Det finns alltså skäl att ifrågasätta den avgörande skillnaden mellan fyndplats och boplats i Gladö. Detta ifrågasättande får stöd om problemet betraktas ur ett postprocessuellt perspektiv. Med ett postprocessuellt perspektiv på fornlämningsbegreppet blir *mängden* avslag mindre intressant. Istället blir det *förekomsten* respektive *icke-förekomsten* av kvarts som är intressant att uppmärksamma. Varje plats med något stycke bearbetad kvarts är en plats där en människa en gång varit. Den rymmer spår av mänsklig närvaro. Mängden föremål per plats kan stå i relation till uppehållstiden på platsen, den kan också bero av andra kulturella orsaker. Men den är dock inte avgörande för platsens bevarandevärde.

Företeelsen "fyndplats" kan ur ett postprocessuellt perspektiv inte generellt sägas vara ett ofullständigt källmaterial. Tvärtom, fyndplatsen är istället ett källmaterial som kompletterar boplatserna och de övriga källmaterialen. För att studera hur det mesolitiska naturlandskapet i Hanveden transformerades till ett kulturland-

skap är minsta fynd av kvartsavslag eller kvartssplitter ett lika skyddsvärt källmaterial som de övriga källmaterialen. Fyndplatserna kräver bara en annan dokumentationsstrategi.

Med rådande tillämpning av fornlämningsbegreppet riskerar dock dessa fyndplatser att inte uppfattas som ett fullvärdigt källmaterial och därmed inte få det skydd de skulle ha haft om materialmängden på platsen hade varit större.

Mikael Jakobsson och Britta Kihlstedt

Uppgifter till texten

FORNLÄMNINGSBEGREPPET

17. **Vilken av följande faktorer är, enligt texten, i dag som regel avgörande för huruvida ett källmaterial ska klassas som fornlämnning?**
- A Fyndens kvalitet.
 - B Fyndområdets läge.
 - C Fyndens kvantitet.
 - D Fyndområdets topografi.
18. **Hur ser textförfattarna på risken för att fynden i Gladö bedömts på ett felaktigt sätt?**
- A Risken för felbedömning är stor både vad gäller boplatser och fyndplatser.
 - B Risken för felbedömning är stor för boplatser, liten för fyndplatser.
 - C Risken för felbedömning är stor för fyndplatser, liten för boplatser.
 - D Risken för felbedömning är liten både vad gäller boplatser och fyndplatser.
19. **Vad är, enligt textförfattarna, en av anledningarna till att utredningen i Gladö är intressant för debatten om fornlämningsbegreppet?**
- A Terrängförhållandena i Gladö försvårar en traditionell undersökning.
 - B De fynd som gjorts i området är tämligen sällsynta.
 - C Fynden i Gladö har tidigare inte uppmärksammats i någon större utsträckning.
 - D Området i fråga är hotat av omfattande ingrepp.
20. **Vad talar enligt texten för att lösfynden i Gladö inte är "ryckta ur sitt sammanhang", det vill säga inte har flyttats?**
- A De små lokalerna.
 - B Det stora antalet lösfynd.
 - C Den oländiga terrängen.
 - D Avståndet mellan lösfynden.